

A TUDOMÁNYPOLITIKA ÉS A KÖNYVTÁRAK

Kutatóintézetek könyvtári ráfordításainak néhány kérdése az új gazdaságirányítási rendszer első évében

KENÉZ Győzőné

A tudománypolitikai irányelvek a kutatóintézetek népgazdasági jelentőségét hangsúlyozva jelölik ki a tudományos kutatással szemben támasztott jövőbeni követelményeket, s fokozottan kiemelik a kutatóintézeti információs bázisok fontosságát.

A követelményeknek csak akkor tehetünk eleget, ha a feladatok méreteivel arányosan tervezzük meg, illetve alakítjuk ki az információs bázist, annak személyi és tárgyi feltételeit.

A tervezéshez természetesen fel kell mérni a jelenlegi adottságokat és fel kell tárni az információs bázis optimális kialakításának problémáit. Ilyen problémák feltárását szolgálja ez a tanulmány.

Kiindulásként 45 tudományos kutatóintézetet vizsgáltunk meg a Magyar Tudományos Akadémia és a Mezőgazdasági és Élelmezésügyi Minisztérium hálózatán belül, s a következőkben e felmérés érdekesebb eredményeit adjuk közre, hogy elgondolkodtató adatait már az 1971-75. évi tervezésnél figyelembe lehessen venni.

A vizsgálatra kiválasztott negyvenöt kutatóintézet a két főhatóság összes kutatóintézeteinek kb. 50%-át teszi ki, s a tudományok számos területét képviseli annak ellenére, hogy például az A kódszámmal jelölt intézetek egyetlen népgazdasági ágazathoz (MÉM) tartoznak. Az azonos alapprofil ugyanis az intézet jellegétől függően olyan mértékben fonódik össze más - természettudományi, társadalomtudományi, munkatudományi - tudományágakkal, hogy a hálózatok alapjellege számos esetben szinte másodrendűvé válik.

A B hálózat (MTA) vegyes profilu intézeteit a tudományos kutatásban játszott vezető szerepük miatt választottuk összehasonlítási alapul az A intézetek mellé.

1968 január elsejével a dollár és a rubel elszámolási értékváltozása miatt 150-200 százalékkal emelkedtek a tőkés könyv- és folyóiratárak, s a szocialista országok kiadványainak ára is. Ezzel egyidőben az összes előfizetési díjakat, ill. könyvértéket is emelték a hazai és a külföldi kiadók egyaránt.

Mindez a nem jelentéktelen áremelkedés éppen akkor következett be, amikor minden intézmény bővíteni kívánta volna szellemi információs bázisát.

Számokban kifejezve: egyik kutatóintézeti könyvtárunk teljes évi könyv- és folyóirat-forintkerete arra sem lett elég, hogy eredeti devizakeretének új árfolyam szerinti forintértékét fedezze. Másik példa: egy negyedévenként megjelenő folyóirat ára 800 forintról 2770 forintra nőtt.

1. TÁBLÁZAT

EGY BESZERZETT KÖNYV ÁTLAGOS FORINTÉRTÉKE AZ EGYIK KUTATÓ-INTÉZETI KÖNYVTÁRHÁLÓZATBAN, 1967. és 1968.

intézet kód-száma	f o r i n t		változás %-ban
	1967	1968	
B1	75,72	253,22	334
B2	172,00	420,16	244
B3	48,20	114,53	238
B4	203,39	279,60	137
B5	46,05	56,11	122
B6	38,97	26,93	69
B7	59,60	255,17	428
B8	484,84	785,88	162
B9	331,71	492,32	148
B10	56,62	146,44	259
B11	218,04	269,03	123
B12	85,29	109,76	129
B13	355,22	745,63	210
B14	156,20	233,81	150
B15	206,20	448,21	217
B16	605,92	1159,53	191
B17	88,44	111,57	126
B18	95,93	220,84	230
B19	195,79	258,93	132
B20	133,91	307,27	229
B21	128,07	154,50	121
B22	111,53	186,63	167
B23	69,92	108,88	156
B24	81,74	236,79	290

A változott körülményekre változatosan reagáltak a kutatóintézetek.

Volt, ahol egyetlen magyar könyvet sem vettek, hogy a külföldi rendeléseket fedezni tudják; volt, ahol azonnal lemondták a külföldi folyóiratok és könyvek jelentős hányadát, mert nem tudták bővíteni a költségvetési kereteket; végül, harmadik megoldásként, az intézetek jó részében lényegesen növelték a könyvtár költségvetési keretét, hogy a szellemi szintet tartani tudják.

Hogy ez az áremelkedés egy könyvre vetítve mit jelent, azt az 1. táblázatból leolvashatjuk. Az egy könyvre jutó beszerzési értéket úgy kaptuk meg, hogy a kutatóintézetek évi könyvtári ráfordításainak könyv- és folyóiratvásárlásra jutó forintösszegét elosztottuk az évi állománygyarapodás nagyságával. A statisztikából nem tudjuk szétválasztani a magyar és a külföldi könyveket, így az egy könyvre számított beszerzési érték a magyar és külföldi könyvek árának egyszerű átlaga, ami köztudottan irreális szám, hiszen nyolc-tízszeres árdifferencia áll fenn a tőkés és a hazai könyvek között.

Az ár- és értékváltozásokból eredő problémákat még egy példával illusztráljuk:

1967-ben a rendelkezésre álló könyvtári költségvetési keretből 1952 darab könyvet vásárolt az egyik kutatóintézet; ez könyvenként 76 forint átlagárat jelent. 1968-ban, bár az intézet vezetősége 220 %-kal növelte a beszerzési kereteket, 66 %-ra esett vissza a beérkező könyvek száma, az előző évihez viszonyítva. A felemelt költségvetési keretből az előző évi árakon 4285 kötet könyvet lehetett volna venni; ehelyett 1286 darabos gyarapodásra nyílt csak mód.

A felmért kutatóintézetek 1968. évi könyvtári ráfordításainak indexéből kitűnik, hogy 43 intézet közül négyben erősen csökkentek a ráfordítások az új gazdasági mechanizmus első évében, a többi 39 intézetben emelkedtek, de igen különböző mértékben.

Az A és B kutatóintézet típusok szakirodalmi ellátottsági differenciáltságát a fenti nagyságcsoportokba jutó intézetek száma tükrözi. Az A hálózat kétségtelenül kevésbé tudja majd szellemi nivóját megőrizni, hiszen intézetei kétharmadában alig emelte a szakirodalom beszerzéséhez szükséges kereteket. A B hálózatba tartozó intézetek kétharmadát erősebben emelkedő ráfordítások jellemzik, s intézetei egyharmadában a 100 %-ot is meghaladja a növekedés.

Az A hálózat egyetlen 150 % feletti kutatóintézete egy soron kívüli nagyarányú népgazdasági feladat következtében kapott rendkívüli keretet adatforrásai bővítésére, így fejlődése nem tipikus. Ennek ellenére éppenugy számolunk az 550 %-os indexszel, mint a B12 intézet 69-es indexével, amelynél az előbbi esettel ellentétes okok játszottak közre. Ilyen kiugró jelenség azonban ezekben a tudományos kutatóintézetekben természetesen előfordulhat.

Ha a ráfordítások emelkedő sorba rendezett indexe mellé állítjuk az 1968. évi állománygyarapodási indexeket, a beszerzések csökkenő, a keretnövelések ellenére is erősen visszafejlődő tendenciájáról kapunk képet (lásd az 1. ábrát).

Az A kutatóintézetek közül hétben az emelkedő ráfordítások ellenére is csökkentek a beszerzések, a B hálózatban tulajdonképpen csak három intézetnél történt említésre érdemes emelkedés, a többi 21 kutatóintézetnél vagy majdnem azonos a szint az előző évivel, vagy erősen süllyed, holott ez a hálózat növelte jobban a kereteit.

A statisztikai adatszolgáltatás nem különíti el a gyarapodás adatainál a külföldi és a belföldi könyveket. A kutatóintézetek helyzetének ismeretében azonban megmagyarázhatjuk a fenti eltolódást: a B típusú kutatóintézetek könyvtáraiba aránylag több tőkés könyv érkezik, azért csökken a gyarapodás a nagyobb ráfordítás ellenére is.

Még egy statisztikai probléma: a gyarapodás darabértéke tudvalevőleg a tárgyévben beszerzett könyveket és az előző évben beérkezett, a tárgyévben bekötött folyóiratokat tartalmazza. Így ez az 1968. évi gyarapodási index erősen csökkenő tendenciája ellenére sem tükrözheti az 1968-ban kerethiány, ill. áremelkedések miatt lemondott folyóiratok kiesését.

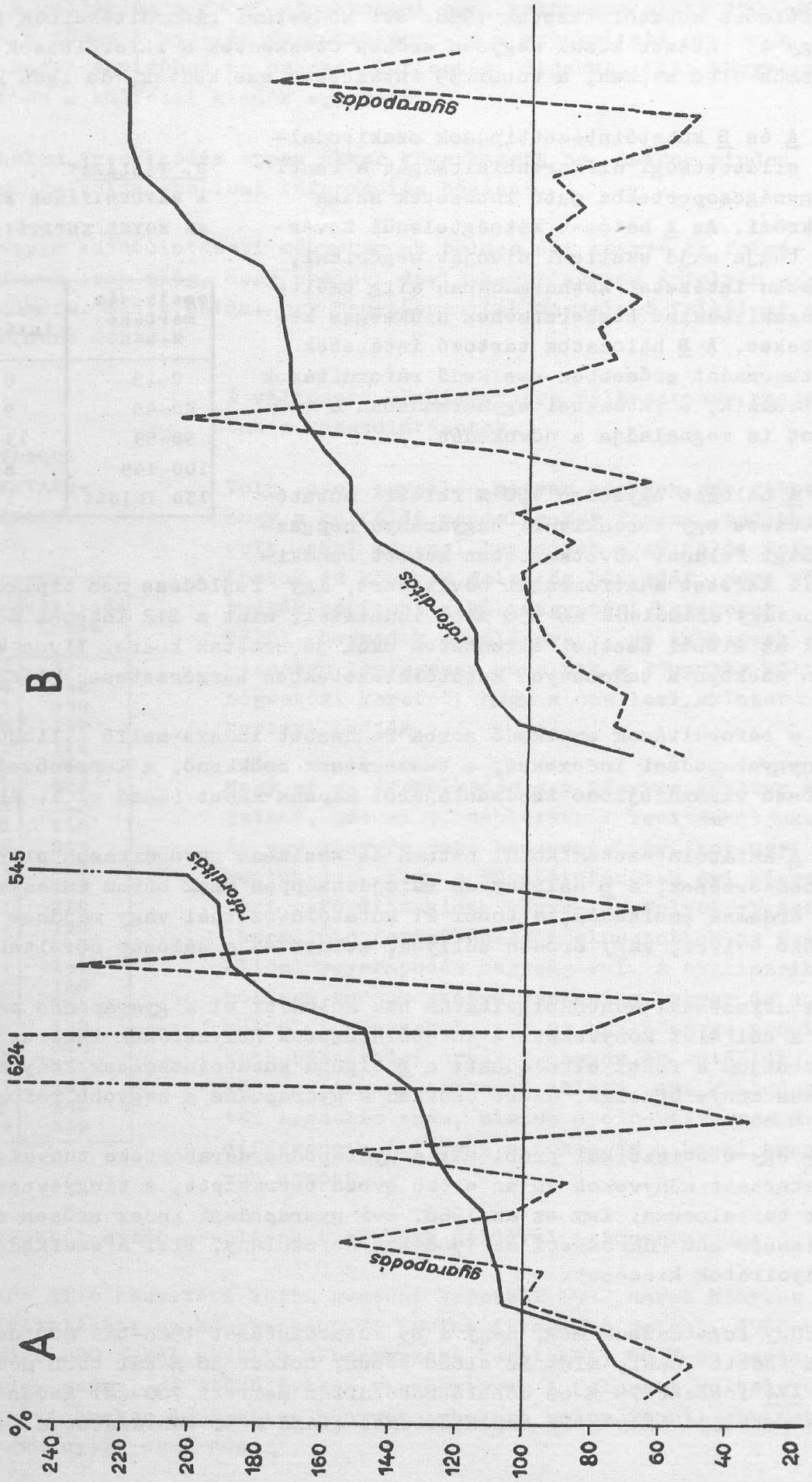
Ha úgy fogalmazzuk meg, hogy a B3 kutatóintézet 1968-ban 800 darabbal kevesebb könyvet tudott venni, mint az előző évben, holott 50 %-kal több pénzt költött el, vagy az A14 intézet 75 %-os többletráfordítás mellett 700-zal kevesebb könyvet vásárolt, - a probléma lényegére tapintottunk. (Lásd a 3. táblázatot a 210. oldalon.)

2. TÁBLÁZAT

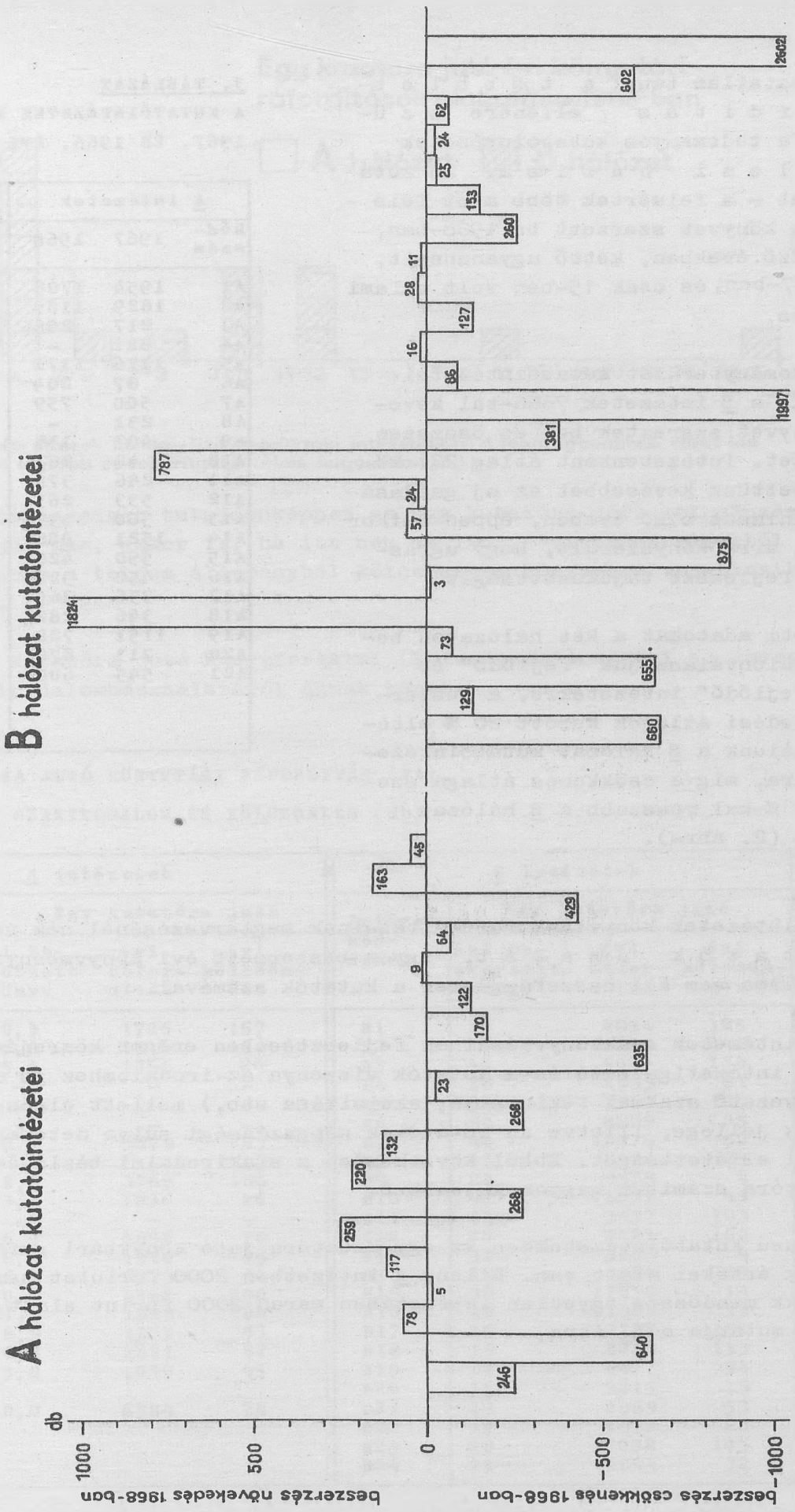
A RÁFORDÍTÁSOK EMELKEDÉSÉNEK MÉRTÉKE AZ EGYES KUTATÓINTÉZETEKBN

emelkedés mértéke %-ban	összes intézet	A intézet	B intézet
0-19	8	4	4
20-49	9	6	3
50-99	13	4	9
100-149	8	1	7
150 fölött	1	1	-

Az A és B hálózat kutatóintézeteinek könyvtári ráfordítási és állománygyarapodási indexének alakulása 1968-ban
(1967 = 100 %)

Az 1968. évi kutatóintézeti könyveszerzések növekedése ill. csökkenése az 1967. évi szinthez viszonyítva

Elvitathatatlan tény: a t ö b b l e t -
r á f o r d i t á s ellenére s z ü -
k ü l a tudományos kutatóintézetek
s z e l l e m i b á z i s a. 26 kuta-
tóintézet - a felmérték több mint fele -
kevesebb könyvet szerzett be 1968-ban,
mint előző években, kettő ugyanannyit,
mint 1967-ben, és csak 15-ben volt valami
emelkedés.

Az A tudományterület kutatóintézetei
1837-tel, a B intézetek 7666-tal keve-
sebb könyvet szereztek be, ez összesen
9503 kötet. Intézetenként átlag 221 kö-
tettel vettünk kevesebbet az új gazdasá-
gi mechanizmus első évében, éppen amikor
mindenki arra kényszerült, hogy ugrás-
szerűen fejlessze tájékozottságát.

Ha a fenti adatokat a két hálózaton be-
lül is különválasztjuk "fejlődő" és
"visszafejlődő" intézetekre, a beszer-
zésnövekedési átlagok között 20 % elté-
rést találunk a B hálózat kutatóintéze-
tei javára, míg a csökkenés átlaga sze-
rint 100 %-kal rosszabb a B hálózat
helyzete (2. ábra).

x

A kutatóintézetek könyvtári ráfordításainak megtervezésénél nem veszik figyelembe
a k u t a t ó k s z á m á t, így a beszerzett évi könyvmennyiség és a folyó-
iratok száma sem áll összefüggésben a kutatók számával.

A kutatóintézetek szakkönyvtárainak fejlesztésében erősen közrejátszó szubjektív
okok (az intézetigazgató és a kutatók viszonya az irodalomhoz és a könyvtárhoz, a
könyvtárvezető szakmai tekintélye, aktivitása stb.) mellett elsősorban a tudomány-
területek jellege, illetve az intézetek népgazdasági súlya determinálja a fejlődést,
az anyagi ellátottságot. Ebből következően a szakirodalmi bázis évi költségvetése
egy kutatóra számítva nagyon különböző.

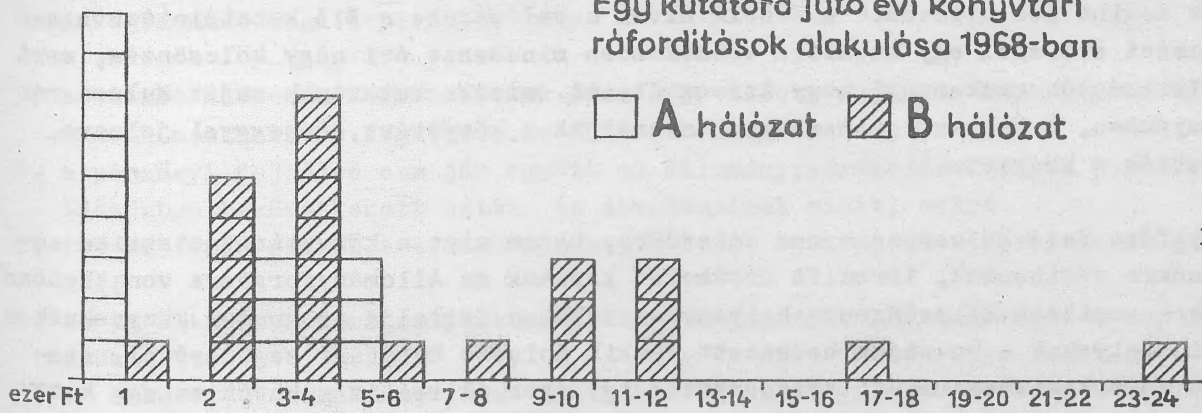
Az A típusú kutatóintézetekben az egy kutatóra jutó könyvtári ráfordítás jóval a B
intézetek értékei alatt van. Kilenc A intézetben 2000 forintot sem ér el, míg a B
hálózatnak mindössze egyetlen intézetében marad 2000 forint alatt. E differenciáló-
dást jól mutatja a 3. ábra.

3. TÁBLÁZAT

A KUTATÓINTÉZETEK KÖNYVÁLLOMÁNYÁNAK 1967. ÉS 1968. ÉVI GYARAPODÁSA (db)

<u>A</u> intézetek			<u>B</u> intézetek		
kód- szám	1967	1968	kód- szám	1967	1968
A1	1954	1708	B1	1952	1286
A2	1829	1189	B2	843	714
A3	217	295	B3	1844	1189
A4	821	-	B4	295	222
A5	1176	1171	B5	1264	3088
A6	87	204	B6	608	605
A7	500	759	B7	1801	926
A8	231	-	B8	917	974
A9	407	139	B9	823	847
A10	42	262	B10	1009	1796
A11	246	378	B11	1179	798
A12	533	265	B12	4304	2307
A13	360	337	B13	626	540
A14	1521	886	B14	194	210
A15	590	420	B15	665	532
A16	450	328	B16	126	154
A17	356	365	B17	561	572
A18	346	282	B18	1036	776
A19	1151	722	B19	1225	1072
A20	713	876	B20	454	429
A21	545	600	B21	680	656
			B22	489	427
			B23	2081	1479
			B24	8368	5766

Egy kutatóra jutó évi könyvtári ráfordítások alakulása 1968-ban

3. ÁBRA

Megjegyzés. A ráfordítások kémiai-fizikai-műszaki intézetekben a legmagasabbak, mert ide jár a legtöbb és legrágóbb tőkés folyóiratanyag

E ráfordítások hatékonyságát tulajdonképpen az egy kutatóra jutó kölcsönzések számaival közelíthetjük meg, akkor is, ha itt nem az 1968. évi beszerzésekből történő kölcsönzésekre, hanem a teljes állományból kölcsönzött könyvekre vonatkozik az alapadat.

A 4. táblázat egy kutatóra jutó könyvforgalmi (kölcsönzési) adatai az egyes kutatóintézetek eltérő irodalomhasználatáról adnak képet.

4. TÁBLÁZAT

EGY KUTATÓRA JUTÓ KÖNYVTÁRI RÁFORDÍTÁS (Ft),
BESZERZETT SZAKIRODALOM ÉS KÖLCSÖNZÉS (db)

A intézetek				B intézetek			
Intézet kód- száma	Egy kutatóra jutó			Intézet kód- száma	Egy kutatóra jutó		
	évi be- szerzett könyv	évi ráfor- ditás	évi kölcsön- zés		évi be- szerzett könyv	évi ráfor- ditás	évi kölcsön- zés
A1	20,3	1726	167	B1	15	4934	125
A2	36,0	1914	164	B2	26	11111	241
A3	5,4	1866	24	B3	44	5044	134
A4	-	-	-	B4	10	2699	81
A5	-	-	-	B5	280	7560	120
A6	-	-	-	B6	50	2829	35
A7	18,1	3679	53	B7	40	10274	50
A8	-	-	43	B8	11	9000	73
A9	12,6	3762	106	B9	20	9929	4
A10	13,8	1836	26	B10	42	11237	45
A11	-	-	-	B11	24	3437	103
A12	66,3	6450	70	B12	23	2483	164
A13	16,9	1510	15	B13	32	23685	4
A14	26,8	6373	34	B14	19	4464	25
A15	30,0	4268	500	B15	38	17032	13
A16	21,9	1585	204	B16	10	11905	13
A17	8,9	1171	53	B17	19	2127	152
A18	16,6	1471	87	B18	19	4284	113
A19	15,0	1035	45	B19	17	4477	54
A20	-	-	-	B20	11	3215	19
A21	20,0	6584	74	B21	13	2069	53
				B22	11	1992	28
				B23	28	3038	103
				B24	21	4894	32

Az adatok megint nem mindenütt tükrözik hiven a valóságot; a B13 kutatóintézetben például azért szerepel egy kutatóra vonatkozóan mindössze évi négy kölcsönzés, mert az adminisztráción csak ennyi megy keresztül, ui. minden kutatónak saját kulcsa van a szekrényekhez, s önkiszolgáló alapon használják a könyvtárt, őrjeggyel jelezve, hogy kivették a könyvet.

Ha az egy főre jutó kölcsönzést nem kutatókra, hanem mint a könyvtárstatisztika adja, olvasókra vetitenénk, irreális értékeket kapnánk az állományforgásra vonatkozóan. A kutatókra vetített kölcsönzés - helyesen - magában foglalja azoknak a könyveknek a számát is, melyeket a hozzájuk beosztott, nekik dolgozó kutatási segéderő pl. statisztikai adatok kiírása miatt kölcsönzött; így nyerünk reális mutatót az egy kutatási témához felhasznált szakirodalom mennyiségéről is.

Az egy kutatóra jutó évi szakirodalomhasználat adatai eléggé változatosak. Ha összehasonlítjuk őket az egy kutatóra jutó évi beszerzett irodalommal, nem egy esetben elégedetlenek is lehetünk a beérkezett szakirodalom kihasználtsági fokával.

✱

A kutatóintézetekbe járó folyóiratok a kutatási jelentések mellett a legfontosabb tájékoztatási bázist jelentik. A folyóiratok cikkanyaga a kutatási megtekintések egyik jelentős segédeszköze, mert az információból folyamatosan nyomon követhető minden kutatás állása, s így elkerülhető, hogy olyan problémával foglalkozzunk, amelyet közben már másutt megoldottak.

5. TÁBLÁZAT

FOLYÓIRATOK SZÁMA AZ A ÉS B

HÁLÓZAT KUTATÓINTÉZETEIBEN

kód- szám	folyó- irat (db)	egy kuta- tóra jut	kód- szám	folyó- irat (db)	egy kuta- tóra jut
A1	700	8,3	B1	650	9,8
A2	123	3,7	B2	230	8,5
A3	75	1,4	B3	297	11,0
A4	121	-	B4	136	5,6
A5	-	-	B5	170	10,1
A6	83	-	B6	111	14,2
A7	89	2,1	B7	106	4,6
A8	160	4,3	B8	215	2,5
A9	51	4,6	B9	219	5,2
A10	61	3,2	B10	225	5,2
A11	59	-	B11	325	9,6
A12	16	4,0	B12	223	2,2
A13	68	3,4	B13	479	28,2
A14	219	6,6	B14	101	9,2
A15	171	12,2	B15	327	23,4
A16	64	4,3	B16	48	3,2
A17	94	2,3	B17	73	2,4
A18	52	3,1	B18	212	5,3
A19	-	-	B19	482	7,8
A20	148	-	B20	110	2,7
A21	110	3,9	B21	145	3,0
			B22	85	2,1
			B23	279	5,3
			B24	724	2,6

A folyóiratellátottság szempontjából igen nagy eltérés van a két kutatóintézeti hálózat között (5. táblázat). Az A kutatóintézetekbe nagyon kevés folyóirat jár, a B kutatóintézetek viszont a legjobb tőkés kutatóintézetekkel felvehetik a versenyt.

Az intézetekbe járó folyóiratok száma egy kutatóra vetítve is természetesen a B hálózat jobb ellátottságát bizonyítja.

A folyóiratok száma az A hálózat kutatóintézeteiben a megengedettnél alacsonyabb. Ezt a kutatók kisebb nyelvtudása is magyarázza, de az elsődleges ok mindenképpen az anyagi ellátottság gyengébb volta.

Nyelvi elszigeteltségünk miatt több periódikumnak kellene lenni a magyar kutatóintézetekben, mint a külföldiekben van. Sürgősen változtatni kell a jelenlegi helyzetben, mivel lényegesen befolyásolja a kutatómunka színvonalát.

Összefoglalásul megállapítható, hogy

1. a kutatóintézetek könyvtárainak pénzügyi ellátottsága nem tart lépést az új gazdasági mechanizmus megkövetelte fokozott fejlődéssel,
2. a pénzügyi fejlődés nem jár együtt az állománygyarapodás arányos fejlődésével az időközben bekövetkezett érték- és árváltozások miatt, ezért
3. folyamatosan szűkül a tudományos tájékozódás bázisa, de elsősorban az A típusuaknál;
4. az új kutatások méretezésénél a feladatok fokozott követelményei miatt mérlegelni szükséges:
 - a. a kutatási témák naprakész irodalmi ellátottságát biztosító feltételeket (adatbank is);
 - b) a folyóirat- és könyvállomány intézeti tudományos profilnak megfelelő teljes kiegészítésének lehetőségét;
 - c) a kutatóintézeti tájékoztatási (feltáró, dokumentációs) tevékenység kérdését, annak munkaerőgazdálkodási és pénzügyi szükségleteit is figyelembe véve.

A tudománypolitikai irányelvek érvényesülése az iparági kutatóintézetek könyvtári-dokumentációs munkájában

CSENDES Béla

Az irányelvek* hangsúlyozzák: "Az irányításnak igen fontos eleme, feltétele a kutatási információ. Az információs rendszer megszervezésére 1967-ben és 1968-ban hozott intézkedések ágazatonként a problémát rendezik. A felső (kormány) szintű irányításhoz szükséges, a legfontosabb kutatási feladatokra és eredményekre vonatkozó információk jelenleg nem biztosítottak. A kutatóhelyek tudományos informáltsága és annak feltételei alatta maradnak a korszerű követelményeknek." (52. p.) Más helyütt: "Népgazdasági tervünk teljesítéséhez korszerű műszaki ismeretekre van szükség, és azokat mindig esetenkénti vizsgálat alapján, a leggazdaságosabb módon kell megszerezni" (49. p.). "A kutatási ráfordításokat ebben az időszakban a nemzeti jövedelem növekedését meghaladó ütemben kell növelni... Az összes kutatási ráfordításokon belül az egyetemek jelenlegi részesedését növelni kell" (60. p.). "Elő kell készíteni a Magyar Tudományos Akadémia reformját" (65. p.). Az alapkutatások nagy részét, valamint e kutatások elvi-módszertani irányítását, a javaslattevő és véleményező szerepét az Akadémiának kell vállalnia, míg a műszaki kutatások koordinálását az OMFVB végzi.

* Az MSZMP Központi Bizottságának tudománypolitikai irányelvei.
Bp. Kossuth K. 1969. 69 p.